

ФРАГМЕНТ ОД МЕРМЕРНА ИКОНА СО ЛИКОТ НА СВЕТА БОГОРОДИЦА СО ХРИСТА ОД ЦРКВАТА ВО СЕЛО ТРПЕИЦА

Во гробјанската црква, во село Трпеица — (охридско)¹⁾, на северниот ѕид од внатрешната страна, долги години се наоѓаше всидана една мермерна икона со претстава на св. Богородица со малиот Христос в раце. Така всидана и замачкана со малтер, иконата не даваше поголеми можности за проучување. Меѓутоа, за време на неодамнешните поправки преземени во црквата, по иницијатива на црквените власти од селото, иконата беше симната од ѕидот и ослободена од малтерот, како и од невештата реконструкција на лицата, со кое беше овозможено нејзиното подетално проучување.

Иконата е тешко оштетена. (Види фотографија на стр. 146). Искршени се и изгубени главите на фигурите, така што во денешниот свој вид, таа ги има зачувано само телата. Димензиите на зачуваниот дел изнесуваат: 55 × 60 × 10 см. Мермерот е бел ситнозрнест „сивец“, секако изваден во околината на Прилеп.

Св. Богородица на оваа икона е претставена во половина раст, облечена во хитон чиешто ракави се украсени со орнамент и мафорион, опшиен по рабовите со тричленска лента. На рамото и ракавот на левата рака се изведени ѕвезди во вид на четирилисни цветови. Св. Богородица, во десната рака, го држи малиот Христос, а со левата покажува кон него. Исус Христос е облечен во традиционална облека составена од хитон и од химатион. Со десната рака благословува, во левата држи затворен свиток. Рамот на иконата е профилиран со две паралелни линии.

Уште на прв поглед паѓа в очи високото техничко ниво на изведбата на ова мермерна икона. Цртежот на непознатиот зограф-каменорезец вешто ги обликува формите. Драпериите на облеката дејствуваат лесно и не го спречуваат истакнувањето на облините на телото. Посебно, вештината во изведувањето на оваа икона го покажува цртежот на химатионот, завиткан околу половината и префрлен преку раката на Христа. Водена е сметка за пропорциите и анатомијата на прикажаните фигури. Скратувањата се логични и сосем добро композирани во просторот што помага да се добие впечаток на длабок релјеф, иако релјефот е прилично плиток и не ја надминува височината од 5 см над површината на фонот.

Откривањето на оваа икона постави пред нас неколку прашања сврзани, во прв ред, со нејзината намена, потеклото и датирањето.

¹⁾ Точниот датум на ѕидањето на гробјанската црква во с. Трпеица не ни е познат. Но, по сè изгледа, дека црквата не е постара од втората половина на XIX век.

²⁾ Секако, несолидното ѕидање предизвикало рушење на северниот ѕид на црквата, што ги примора нивните настојатели во 1966 година да преземат мерки за поправка.

Барајќи компаративен материјал што би ни помогнал за разјаснување на првото од поставените прашања — намената на оваа икона, наидов на еден изворен податок на кој укажува Н. П. Кондаков³⁾, а во кој, покрај другото, се вели:

„Стефан Новгородец и Кастиљскиот посланик Клавиво, кој бил во Цариград кон крајот на 1403 година, раскажуваат приближно исто за одржувањето на процесите со иконата на св. Богородица Одигитрија. На грбот на еден човек, вели Стефан Новгородец, а според Клавиво, на грбот на еден старец, се поставува иконата, а тој се простира како распнат под неа и не знае каде го носи иконата. Клавиво дава попрецизни податоци па вели: старецот што ја носи иконата од благословен е род, та може да е носи оваа икона изработена од КАМЕНА ПЛОЧА, окована со сребро и украсена со бесцени камења“.⁴⁾

Овој податок ми дава можност да констатирам дека една од намените на камените икони било нивното носење, на одреден начин, во процесите на Богородица Одигитрија во Цариград. По откривањето на камената икона во охридскиот црковен центар, ни покажува дека не бил само Цариград место каде што се носеле камени икони во процесите. Имајќи ги предвид значењето и улогата на охридскиот црковен центар на Балканот, навистина би било чудно кога на неговата територија не би биле откриени и вакви икони, покрај веќе познатите изведени во техника на темпера и мозаик. Дека на територијата на Охридската архиепископија биле познати камените икони, како и нивната намена, сведочи, во прв ред, откриената икона, а и фреско насликаните икони во некои наши цркви.

Меѓу илустрациите на Богородичниот Акатист, во живописот на повеќе цркви, не само во Македонија, често е среќаваме композицијата што ја обработува темата „Воспоставувањето на православијето“ (12 икос и 12 кондак), каде, покрај другото, е насликана иконата на св. Богородица Одигитрија, поставена на грбот на едно лице што ја носи. Една од најубавите и најдобро зачувани илустрации на оваа композиција се наоѓа во црквата Св. Димитрие — Марков манастир — Скопско, работена од непознат зограф кон 70-тите години од XIV век.⁵⁾ Со описот и иконографската анализа на оваа композиција се позанимава Л. Мирковиќ, кој укажа и на повеќе интересни детали.⁶⁾

Анализата на фреско насликаните икони од Марков манастир покажува дека зографот, сликајќи ја композицијата на 12 икос и 12 кондак, настојувал со сликарски средства да укаже на тоа од

³⁾ Н. П. Кондаков, Византискія церкви и памятники Константинополя, Труды VI археологического съезда въ Одесѣ (1884 г./том III, Олесса 1897, 94—95; Л. Мирковиќ, Икона Богородице Одигитрије у Маркову манастиру, Старинар 1950, 247;

⁴⁾ Текстот што го дава Кондаков овде слободно е раскажан, но смислата останува наполно иста.

⁵⁾ Д-р Лазар Мирковиќ и арх. Жарко Татиќ, Марков манастир, Нови Сад, 1925, 49; Ибид, Старинар 1950, 247;

⁶⁾ Ibid, 49;

каков материјал се направени иконите што се носени во процесиијата. Тој јасно ги потенцирал двата основни елемента: дебелината и тежината на иконите, а ја подвлекол и пластичноста на претставените фигури. Цртежот што ги обликува профилираните рамови ја истакнува нивната дебелина, потенцирајќи ја притоа, длабината на ковчежецот и дебелината на ореолот на св. Богородица. Тежината на иконите уште подобро е прикажана. Во првиот случај (икос 12) човекот што ја носи иконата се подвиткал под нејзината тежина, а во вториот случај (кондак 12) за тешката икона е направена специјална подлога, со три нозе, што завршуваат со мали тркала. На вака поставената икона, според мислењето на зографот, пак ѝ се заканувала опасност од паѓање поради големата тежина; затоа тој насликал едно дете како со двете раце ја придржува иконата. Преку средствата што му стоеле на располагање, зографот сосем убедливо покажал дека неговите икони, носени во процесиијата, не се обични дрвени икони, туку масивни, камени икони изработени од вешти зографи-каменоресци. Тоа што вакви камени икони, носени на вообичаениот начин како во Марков манастир, се сликани во повеќе цркви, покажува дека била раширена нивната употреба во процесииите на Богородица Одигитрија и во другите црковни центри.

Нашата камена икона, без секакво сомневање, ѝ припаѓала на манастирската црква Св. Богородица — Заум, од каде била и пренесена во гробјанската црква на с. Трпеица, што се наоѓа во непосредна близина на манастирот. Црквата Св. Богородица — Заум е изградена и живописана во 1361 година, со средства на кесарот Гргур, брат на Вук Бранковиќ, а за нејзиното живописување и уредување се грижел деволскиот епископ Григориј, кој во испишаниот натпис над влезната врата се спомнува, исто така, како кти-тор. Улогата на деволскиот епископ, секако, се состоела во изработувањето на декоративната програма за живописувањето на црквата, во која влегувало и снабдувањето со нужните за богослужбата предмети и мебел. Како добар познавач на оваа материја, тој секако настојувал да се изработи и една икона од мермер, имајќи ги предвид процесииите сврзани со култот на св. Богородица — Одигитрија во Цариград, на кои процесии, при некои посети, можеби и самиот присуствувал. Декорацијата на црквата Св. Богородица Захумска, со голем број светители пустиници, јасно ги покажува хезихастичките склоности на деволскиот епископ. Она што било изоставено од неговата програма за декорација на црквата Св. Богородица Захумска, поради немање простор, тој овозможил да се изведе, само четири години подоцна, во црквата Св. Богородица

7) Милњковъ, Известия росск. арх. инст. въ Конст. 4, 85; И. Ивановъ, Български старини из Македонија, 1908, 218; М. Злоковић, Црква Св. Богородице Захумске, Старинар III, 141—3; Б. М. Зиси, Цркве у околини Охрида, Старинар, VI (1931) 136; Владимир Р. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд, 1950, 126;

Мермерна икона на св. Богородица со Христа од црквата св. Богородица

Перивлептос во Охрид, поточно, на нејзиниот северен ѕид од надворешната страна, каде што бил илустриран акатистот на Св. Богородица.

Дека живописот во параклисот на деволскиот епископ Григориј и живописот од северниот ѕид од надворешната страна на црквата Св. Богородица Перивлептос се од раката на еден ист зограф, покажуваат и најновите испитувања што ги направија Мирјана и Радивос Љубинковиќ.⁸⁾

Со тоа што порачката на оваа икона му ја припишуваме на деволскиот епископ Григориј, го одредуваме, на некој начин, и датирањето на мермерната икона на св. Богородица со Христа. Но и само со помошта на стилската анализа се доаѓа до истиот резултат. Компарирајќи го цртежот на оваа икона со цртежот на иконите што ја обработуваат истата тема од ризницата на црквата Св. Богородица Перивлептос, датирани во XIV век, (на пример, иконата на св. Богородица Перивлептос или иконата на св. Богородица Епискепис) констатираме големи сличности. Сличности и со повеќе фреско изведени ликови на св. Богородица со малиот

⁸⁾ Р. Љубинковиќ и М. Љ. Љубинковиќ, Средновековното сликарство во Охрид, Зборник на трудови на Народниот музеј во Охрид, Охрид 1961, 134;

Христос во охридските цркви, па и со таа од црквата Св. Богородица Захумска.⁹⁾

Непознатиот творец на оваа мермерна икона покажува големи познавања на техниката за обработка на мермерот, и ова, во никој случај, не му била прва работа. Неговиот цртеж ги носи сите карактеристики на новиот палеолошки стил, со подвлечени тенденции за наративно прикажување, што се гледа скоро во секој детаљ од зачуваниот фрагмент на оваа икона. Пластиката на Христовата рака со која благословува, со карактеристични облици за детска рака, најдобро зборува за високите уметнички квалитети на непознатиот творец.

Тоа што во охридскиот црковен и уметнички центар наидовме на мермерна икона, работена во длабок релјеф, покажува, меѓу другото, дека во Охрид, во овој период, како и во претходните периоди се наоѓале уметници со широк дијапазон на можности и знаења, што биле во состојба квалитетно да ги исполнат барањата и желбите на многубројните ктитори

Отривањето на мермерната икона на Богородица Одигитрија отвора можности за посистематски проучувања на активноста на зографите-каменоресци во творештвото на уметниците во Македонија не само од периодот на XIV век, туку и за подоцнежниот период, кога земјата попаѓа под турско ропство. Дека вакви икони се изработувале и подоцна — покажува и поодамна откриената камена икона во црквата на с. Град — Делчевско, на која е претставен Св. Ѓорѓи на коњ, односно обработена темата „Св. Ѓорѓи ја спасува од ламјата царската ќерка“. На оваа икона се наоѓа и врежан натпис во кој се споменува дарителот; „Приложі ДимітрІа за вечни спомен . . . 175(?) година.¹⁰⁾

⁹⁾ Сосем е тешко, врз основа на цртежот на нашата фрагментирана икона, да се прават некои поосновани заклучци што би воделе кон тоа да му се припише изработката на оваа икона на еден од зографите од црквата Св. Богородица Захумска.

¹⁰⁾ Асен Василев, Камени релефи, Софија, 1959, 31, (Сл. 205;)